instagram.com/harmonija_knjige
facebook.com/harmonija_knjige
www.harmonijaknjige.rs

NASLOV ORIGINALA:
His Holiness the Dalai Lama
Beyond Religion: Ethics for a Whole World

Copyright © The Dalai Lama Foundation, 2011
Za izdanje na srpskom jeziku © Publik praktikum 2020

ZA IZDAVAČA:
Marko Sabovljević

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:
Marina Sabovljević

PREVOD:
Mirjana Kefer

LEKTURA I KOREKTURA:
Maja Banjac Kesić

DIZAJN KORICE:
Siniša Subotić

ŠTAMPA:
Alpha print, Zemun

TIRAŽ:
1000

IZDAVAČ:
Publik praktikum
Dobrovoljačka 10/I, Zemun
office@publikpraktikum.rs
011/4202 544; 011/4202 545

Sva prava su zadržana. Nijedan deo ove knjige ne sme se kopirati ni prenositi u bilo kom obliku ili bilo kojim sredstvima, elektronskim ili mehaničkim, uključujući fotokopiranje, snimanje ili bilo koji sistem za skladištenje i pretraživanje informacija, bez pismenog odobrenja izdavača.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

ISBN 978-86-6035-713-9
COBISS.SR-ID 283062540

DALAJ LAMA XIV

IZVAN RELIGIJE

• ETIKA ZA CEO SVET •

HARMONIJA

Zahvalnice

Imao sam sreće da mi je prilikom pisanja ove knjige pomagao isti urednički tim koji je radio i na mojoj prethodnoj knjizi, *Etika za novi milenijum*, kome su se priključili još jedan ili dva člana. Stoga bih voleo da zahvalim ovim članovima moje privatne kancelarije na uloženom trudu, zatim Tupten Jinpa Langriju, mom dugogodišnjem prevodiocu, na neprocenjivoj pomoći, i Aleksanderu Normanu i njegovom saradniku Džordžu Ficherbertu na pažnji posvećenoj uređivanju knjige.

Iskreno se nadam da ono što je ovde napisano može makar malo da utiče na širenje saosećanja i mira u svetu. Razume se da nećemo promeniti svet preko noći. I nećemo ga izmeniti pomoću kratkog traktata kao što je ovaj. Do promene će dolaziti postepenim povećavanjem svesnosti, a to se može postići samo kroz obrazovanje. Ako čitalac zaključi da mu nešto od onoga što je ovde napisano može biti od koristi, naša nastojanja biće nagrađena. Čitaoca koji ne bude imao nikakve koristi od ove knjige ne treba da bude sramota da je odloži u stranu.

Dalaj-lama
Daramsala, 2. jun 2011.

Sadržaj

Zahvalnice 5
Uvod 9

Deo I
NOVO VIĐENJE SEKULARNE ETIKE 15
1 Preispitivanje sekularizma 17
2 Naše zajedničko čovečanstvo 29
3 Potraga za srećom 35
4 Saosećanje, osnova dobrobiti 41
5 Saosećanje i pitanje pravde 51
6 Uloga razboritosti 61
7 Etika u našem zajedničkom svetu 67

Deo II
OBRAZOVANJE SRCA KROZ TRENIRANJE UMA 77
Uvod: Počevši od sebe 79
8 Etička pažljivost u svakodnevnom životu 81
9 Kako izaći na kraj sa destruktivnim emocijama . . . 88
10 Negovanje ključnih unutrašnjih vrednosti 104
11 Meditacija kao mentalna kultivacija 115

Pogovor 134

Uvod

Ja sam sada star čovek. Rođen sam 1935. godine u malom selu na severoistoku Tibeta. Iz razloga koji su bili van moje kontrole, najveći deo života, od kada sam odrastao, proživeo sam kao izbeglica bez države, u Indiji, koja mi je drugi dom preko pedeset godina. Često se šalim da sam gost sa najdužim boravkom u Indiji. Kao i drugi ljudi mojih godina, prisustvovao sam mnogim dramatičnim događajima koji su oblikovali svet u kome živimo. Od kraja šezdesetih godina prošlog veka dosta sam putovao, i imao sam čast da upoznam ljude iz velikog broja različitih životnih sredina: ne samo predsednike i premijere, kraljeve i kraljice, i predvodnike velikih religijskih tradicija u svetu, već i veliki broj običnih ljudi iz svih društvenih sredina.

Kada se osvrnem na prethodne decenije, pronalazim mnogo razloga za radost. Zahvaljujući napretku medicine, iskorenjene su smrtonosne bolesti. Milioni ljudi izvučeni su iz siromaštva i omogućen im je pristup modernom obrazovanju i zdravstvenoj nezi. Imamo univerzalnu Deklaraciju o ljudskim pravima, a svest o tome koliko su ta prava važna izuzetno je porasla. Zahvaljujući tome, ideali slobode i demokratije proširili su se svetom i svest o jedinstvu čovečanstva sve je veća. Takođe raste svest i o važnosti zdrave životne sredine. Na mnogo načina, poslednjih pola veka možemo, po mnogo čemu, smatrati naprednim i ispunjenim pozitivnim promenama.

Istovremeno, uprkos neverovatnom napretku na toliko polja, i dalje je prisutna velika patnja, i čovečanstvo se i dalje suočava sa ogromnim teškoćama i problemima. Dok u bogatijim delovima sveta ljudi naveliko troše, postoje nebrojeni milioni onih koji nisu u stanju da zadovolje ni najosnovnije potrebe. Sa završetkom hladnog rata, smanjila se pretnja od globalnog nuklearnog uništenja, ali su mnogi i dalje izloženi patnjama i tragedijama oružanih sukoba. Takođe, u mnogim oblastima ljudi moraju da izlaze na kraj sa ekološkim problemima koji predstavljaju pretnju po njihov život.

Istovremeno, mnogi drugi bore se sa nejednakošću, korupcijom i nepravdom.

Ti problemi nisu ograničeni samo na svet u razvoju. U bogatijim zemljama takođe postoje mnoge poteškoće, među koje spadaju i široko rasprostranjeni društveni problemi: alkoholizam, narkomanija, nasilje u porodici, raspad porodice. Ljudi su zabrinuti za svoju decu, za njihovo obrazovanje, i brine ih šta im svet sprema. Moramo uzeti u obzir i mogućnost da ljudske aktivnosti u toj meri uništavaju našu planetu da nam uskoro više neće biti povratka, a ta pretnja izaziva strah. Svi ti pritisci modernog života donose sa sobom stres, anksioznost, depresiju i sve veću usamljenost. Kao rezultat toga, kuda god da pođem, ljudi se žale. Čak i sebe uhvatim kako se s vremena na vreme požalim!

Očigledno nešto i te kako nedostaje u tome kako mi ljudi obavljamo stvari. Ali šta nam to nedostaje? Verujem da je osnovni problem to što na svim nivoima preveliku pažnju posvećujemo spoljašnjim, materijalnim aspektima života, dok zanemarujemo moralnu etiku i unutrašnje vrednosti.

Pod unutrašnjim vrednostima podrazumevam kvalitete koje svi cenimo kod drugih, i ka kojima svi prirodno težimo, a koji predstavljaju zaveštanje naše biološke prirode kao životinja koje preživljavaju i napreduju jedino u okruženju u kome brinemo jedni o drugima, volimo jedni druge i u kome smo srdačni – ili, jednostavno rečeno, negujemo saosećanje. Suština saosećanja je želja da se ublaži patnja drugih i promoviše njihova dobrobit. To je duhovni princip iz koga proističu sve druge pozitivne unutrašnje vrednosti. Svi mi kod drugih cenimo unutrašnje kvalitete kao što su ljubaznost, strpljenje, tolerancija, praštanje i velikodušnost, i na isti način svi imamo averziju prema pohlepi, zlobi, mržnji i netrpeljivosti. Svi cenimo aktivno promovisanje pozitivnih unutrašnjih kvaliteta ljudskog srca koji proističu iz usađene sklonosti ka saosećanju, i borbu protiv vlastitih destruktivnijih sklonosti. I nema sumnje da ćemo mi sami biti prvi koji će imati koristi od takvog jačanja unutrašnjih vrednosti. Naš unutrašnji život je nešto što ignorišemo dovodeći sami sebe u opasnost, i mnogi od najvećih problema sa kojima se suočavamo u današnjem svetu rezultat su ovog zanemarivanja.

Ne tako davno, posetio sam Orisu, oblast u istočnoj Indiji. Siromaštvo u tom delu zemlje, posebno među plemenskim narodima, nedavno je dovelo do eskalacije sukoba i pobuna. Sastao sam se sa članom parlamenta iz ove oblasti i razgovarao s njim o ovim problemima. Od njega sam saznao da već postoji izvestan broj pravnih

mehanizama i dobro finansiranih vladinih projekata čiji je cilj zaštita prava plemenskih naroda i pružanje materijalne pomoći. Problem je u tome, kazao je on, što od tih programa, zbog korupcije, nemaju koristi oni kojima su namenjeni. Kada nepoštenje, neefikasnost i neodgovornost onih koji su zaduženi za njihovu primenu unište takve programe, oni postaju beskorisni.

Ovaj primer veoma jasno pokazuje da efikasnost čak i zdravog sistema zavisi od načina na koji se on koristi. Konačno, svaki sistem, svaki komplet zakona ili procedura, može biti efikasan jedino onoliko koliko su efikasni pojedinci odgovorni za njihovu primenu. Ako se dobar sistem zloupotrebi, on lako može postati izvor štete, a ne koristi. To je opšta istina koja se odnosi na sve ljudske aktivnosti, čak i na religiju. Iako religija svakako poseduje potencijal da pomaže ljudima u vođenju smislenih i srećnih života, ona takođe, ako se zloupotrebi, može postati izvor sukoba i raskola. Slično tome, i kada je reč o trgovini i finansijama, sami sistemi mogu biti zdravi, ali ako su ljudi koji ih koriste beskrupulozni i ako se rukovode pohlepom radi vlastite koristi, ti sistemi postaju beskorisni. Na nesreću, svedoci smo da se to događa u mnogim ljudskim aktivnostima: čak i u međunarodnom sportu, gde korupcija ugrožava i sam pojam fer-pleja.

Razume se, mnogi razboriti ljudi svesni su tih problema i iskreno rade na tome da ih iskorene iz vlastitih oblasti stručnosti. Političari, državni službenici, pravnici, edukatori, ekolozi, aktivisti i tako dalje – ljudi sa svih strana već rade na tome. To je veoma dobro, ali činjenica je da nikada nećemo rešiti svoje probleme ako budemo samo donosili nove zakone i pravila. Konačno, izvor naših problema je u pojedincu. Ako ljudima nedostaju moralne vrednosti i integritet, nema tih zakona i pravila koji bi bili adekvatni. Sve dok ljudi budu na prvo mesto stavljali materijalne vrednosti, nećemo iskoreniti nepravdu, korupciju, nejednakost, netoleranciju i pohlepu – spoljašnje manifestacije zanemarivanja unutrašnjih vrednosti će istrajati.

Šta nam onda valja činiti? Kome da se obratimo za pomoć? Pored svih koristi koje spoljašnji svet ima od nauke, ona još nije obezbedila naučne temelje za razvoj osnove ličnog integriteta – osnovnih unutrašnjih ljudskih vrednosti koje cenimo kod drugih i koje bi trebalo da gajimo kod sebe. Možda bismo mogli od religije da tražimo da neguje unutrašnje vrednosti, kao što su to ljudi radili već milenijumima? Nema sumnje da je religija pomogla milionima ljudi u prošlosti, da milionima pomaže danas, i da će nastaviti da pomaže milionima u budućnosti. Ali i pored sve koristi koju imamo

od njenog moralnog vođstva i značaja koji ima u životu, u današnjem sekularnom svetu sama religija više nije dovoljna osnova za etiku. Jedan od razloga za to jeste taj što mnogi ljudi u svetu više nisu sledbenici neke određene religije. Drugi razlog je to što se u doba globalizacije narodi sveta sve više međusobno povezuju i što će u multikulturalnim društvima etika zasnovana na bilo kojoj religiji biti privlačna samo nekima od nas; neće biti značajna za sve. U prošlosti, kada su narodi živeli relativno izolovani jedni od drugih – kao što smo mi Tibetanci živeli prilično srećno iza našeg zida od planina mnogo vekova – činjenica da su grupe sledile vlastite pristupe etici zasnovane na religiji nije predstavljala nikakvu poteškoću. Danas, međutim, nijedan odgovor na problem vezan za naše zanemarivanje unutrašnjih vrednosti zasnovan na religiji ne može biti univerzalan, te stoga neće biti adekvatan. Ono što nam je danas potrebno jeste pristup etici koji ne pribegava religiji i može biti podjednako prihvatljiv onima koji veruju i onima koji ne veruju: a to je sekularna etika.

Ova izjava može zvučati čudno jer dolazi od nekoga ko je od najranijeg doba živeo kao kaluđer u mantiji. Ali ja u tome ne vidim nikakvu kontradikciju. Vera me podstiče da težim blagostanju i dobrobiti svih živih bića, i posezanje izvan vlastite tradicije, ka onima iz drugih religija i onima koji ne pripadaju nijednoj, u potpunosti je u skladu sa tim.

Ubeđen sam da je moguće, i da vredi pružiti šansu novom sekularnom pristupu univerzalnoj etici. Moja ubeđenost potiče iz uverenosti da smo svi mi, sva ljudska bića, u osnovi skloni ili naklonjeni onome što smatramo da je dobro. Ma šta radili, mi to radimo zato što mislimo da će od toga biti neke koristi. Svi smo mi po prirodi okrenuti ka osnovnim ljudskim vrednostima, kao što su ljubav i saosećanje. Svi više volimo da nas drugi vole, nego da nas mrze. Svi više volimo da su drugi velikodušni prema nama, nego zli. I ko od nas može reći da mu nisu draži tolerancija, poštovanje i oproštaj od netrpeljivosti i ozlojeđenosti, kada je reč o našim osećanjima!

S obzirom na to, čvrstog sam mišljenja da su nam nadohvat ruke način i sredstva da utemeljimo unutrašnje vrednosti i da se pritom ne suprotstavimo nijednoj religiji i, što je veoma važno, nezavisno od bilo koje religije. Razvoj i upražnjavanje ovog novog viđenja etike je ono što predlažem da detaljno razradim u ovoj knjizi. Nadam se da ću time pomoći ljudima da shvate kolika je potreba za etičkom svešću i unutrašnjim vrednostima u ovo doba preteranog materijalizma.

Na samom početku, treba da razjasnim da mi nije namera da diktiram moralne vrednosti. To ne bi donelo ništa dobro. Pokušaj da se nametnu moralni principi spolja, da se oni nametnu kao po komandi, nikada ne može biti efikasan. Umesto toga, zahtevam od svih nas da shvatimo koliko su važne unutrašnje vrednosti. Jer upravo su te unutrašnje vrednosti izvor kako etički harmoničnog sveta, tako i spokoja uma pojedinca, poverenja i sreće za kojom svi tragamo. Razume se, najveće svetske religije naglašavaju ljubav, saosećanje, strpljenje, toleranciju i praštanje, i u stanju su da promovišu unutrašnje vrednosti, što one i rade. Ali činjenica je da u današnjem svetu ne možete temeljiti etiku na religiji. Zato verujem da je došlo vreme da nađemo način da o duhovnosti i etici razmišljamo izvan religije.

Deo I

NOVO VIĐENJE SEKULARNE ETIKE

1

Preispitivanje sekularizma

Unutrašnje vrednosti u doba nauke

JA SAM ČOVEK religije, ali religija sama po sebi nije u stanju da reši sve naše probleme.

Nedavno sam prisustvovao formalnoj ceremoniji kojom je obeleženo otvaranje novog budističkog hrama u Biharu, izuzetno gusto naseljenom i siromašnom delu severne Indije. Glavni ministar Bihara, moj stari prijatelj, održao je sjajan govor u kome je izneo svoje ubeđenje da će država Bihar, sa blagoslovom Bude, od sada napredovati. Kada je došao red na mene da govorim, izjavio sam, napola u šali, da ako napredak Bihara zavisi od blagoslova Bude, onda je on odavno trebalo da doživi procvat! Konačno, Bihar je dom najsvetijeg mesta za Budiste – Bod Gaja, gde je istorijski Buda dostigao puno prosvetljenje. Za stvarnu promenu potrebno nam je više od Budinih blagoslova, ma koliko oni bili moćni, i više od molitve. Potrebno je da nešto preduzmemo, a do toga će doći jedino ako se glavni ministar i drugi poput njega postaraju da nešto preduzmu!

To ne znači da su blagoslovi i molitva beskorisni. Zapravo, smatram da od molitve imamo ogromnu psihološku korist. Ali moramo prihvatiti da je često teško videti opipljive rezultate molitve. Kada je reč o postizanju sigurnih, direktnih rezultata, jasno je da se molitva ne može meriti sa dostignućima moderne nauke, na primer. Kada sam se pre nekoliko godina razboleo, svakako da je bilo utešno znati da se ljudi mole za mene, ali moram priznati da je bilo još utešnije znati da bolnica u kojoj sam se nalazio poseduje najsavremeniju opremu potrebnu za moje lečenje!

U svetlosti našeg sve većeg ovladavanja tolikim aspektima psihološkog sveta u proteklih dve stotine godina otprilike, ne iznenađuje što mnogi ljudi danas dovode u pitanje da li nam je religija uopšte potrebna. Stvari o kojima smo u prošlosti mogli samo da

sanjamo – iskorenjivanje bolesti, putovanje u svemir, kompjuteri – postale su stvarnost zahvaljujući nauci. Zato ne iznenađuje što mnogi polažu sve svoje nade u nauku, pa čak i veruju da se sreća može postići zahvaljujući materijalnim stvarima koje je nauka u stanju da isporuči.

Iako mogu da razumem kako je nauka potkopala veru u izvesne aspekte tradicionalne religije, ne vidim razlog zašto bi napredovanja u nauci trebalo da imaju isti efekat na shvatanje unutrašnjih ili duhovnih vrednosti. Potreba za unutrašnjim vrednostima veća je, u ovo doba nauke, nego ikada pre.

U pokušaju da se izgradi ubedljiv slučaj u korist unutrašnjih vrednosti i etičkog življenja u doba nauke, bilo bi idealno da se on zasniva na čisto naučnim osnovama. Iako to još nije moguće uraditi na osnovu naučnog istraživanja, ubeđen sam da će se s vremenom postepeno javljati sve sigurniji naučni slučajevi koji će ići u korist unutrašnjih etičkih vrednosti.

Nisam naučnik, razume se, i moderna nauka nije bila deo mog formalnog obrazovanja dok sam bio dete. Međutim, od kada sam postao izgnanik, dosta sam toga nadoknadio. Sada se već više od trideset godina redovno sastajem sa stručnjacima i istraživačima iz mnogih naučnih polja, uključujući fiziku, kosmologiju, biologiju, psihologiju i naročito, u poslednje vreme, neuronauku.

Kontemplativne tradicije u svim religijama i te kako naglašavaju vrednost istraživanja unutrašnjeg sveta iskustva i svesti, tako da je jedan od mojih ciljeva u tim diskusijama bio da istražim naučno shvatanje oblasti kao što su misao, emocija i subjektivno iskustvo.

Ohrabruje činjenica da nauka, a posebno neuronauka, sve više obraća pažnju na te stvari, koje su tako dugo bile zanemarivane. Zadovoljan sam nedavnim razvojem naučne metodologije u tim oblastima, u kojoj je tradicionalni naučni princip objektivne proverljivosti treće osobe sada proširen i uključuje domen subjektivnog iskustva. Primer za to je rad mog pokojnog prijatelja Franciska Varele u oblasti neurofenomenologije.

Takođe sam već dugo zainteresovan za pronalaženje naučnih osnova za razumevanje efekata kontemplativne prakse i namernu obradu kvaliteta, kao što su saosećanje, dobrota, pažnja i spokojan um. Oduvek sam osećao da bi kroz osnovno obrazovanje bilo moguće promovisati takvu praksu ako bi nauka mogla pokazati da je ona moguća i od koristi.

Srećom, sada postoji značajna količina dokaza u evolucionoj biologiji, neuronauci i drugim poljima koji nagoveštavaju, čak

i iz najrigoroznije naučne perspektive, da nesebičnost i briga za druge nisu samo u našem interesu već da su, u izvesnom smislu, deo naše biološke prirode. Takav dokaz, kada se kombinuje sa razmišljanjem o ličnim iskustvima i udruži sa jednostavnim zdravim razumom, može, verujem u to, ponuditi jak slučaj u korist gajenja osnovnih ljudskih vrednosti, koji se uopšte ne oslanja na religijske principe ili veru. I to podržavam.

Približavanje sekularizmu

To bi bila osnova za ono što nazivam „sekularna etika". Svestan sam da za neke ljude, posebno za neku braću i sestre hrišćane i muslimane, moje korišćenje reči „sekularna" predstavlja poteškoću. Za neke, sama reč sugeriše odlučno odbacivanje religije, ili čak neprijateljstvo prema njoj. Njima može izgledati da zagovaram isključivanje religije iz etičkih sistema, ili čak iz svih oblasti javnog života, jer koristim tu reč. To uopšte nije ono što imam na umu. Reč „sekularno" isključivo shvatam na način na koji se ona obično koristi u Indiji.

Moderna Indija ima sekularni ustav i ponosi se time što je sekularna zemlja. U Indiji „sekularno" zapravo podrazumeva duboko poštovanje tolerancije prema svim religijama, a ne antagonizam prema religiji ili prema ljudima od vere. „Sekularno" takođe podrazumeva inkluzivni i nepristrasni stav prema onima koji nisu vernici.

Ovo razumevanje termina „sekularno" – podrazumevanje međusobne tolerancije i poštovanja svih vera kao i onih koji ne veruju – potiče iz indijskog osobenog istorijskog i kulturnog nasleđa. Podozrevam da na isti način zapadno razumevanje termina potiče iz evropske istorije. Nisam istoričar, i sasvim sigurno nisam stručnjak za ovu temu, ali mi se čini da je racionalnost dobila na ceni kada je došlo do ubrzanog napretka nauke u Evropi. A ta racionalnost je, između ostalog, podrazumevala odbacivanje onoga što je počelo da se smatra sujeverjem prošlosti. Za mnoge radikalne mislioce, od tog doba pa do današnjih dana, usvajanje racionalnosti zahtevalo je odbacivanje religioznosti. Dobar primer toga je Francuska revolucija, koja je donela toliko novih ideja sa jakim antireligijskim elementom u vreme evropskog prosvetiteljstva. Razume se, postojala je i važna društvena dimenzija tog odbacivanja. Religija je smatrana konzervativnom, povezivala se sa tradicijom, i dovodila u blisku vezu sa starim režimima i svim njihovim nedostacima.

Izgleda da je zaostavština ovakve istorije više od dve stotine godina bilo to da su najuticajniji mislioci i reformisti na zapadu posmatrali religiju ne kao put ka ljudskom oslobođenju, već kao prepreku za napredak. Marksizam, jedna od najmoćnijih sekularnih ideologija dvadesetog veka, čak je religiju smatrao „opijumom za mase" – što je imalo tragične posledice, jer su komunistički režimi nasilno zabranjivali religiju u mnogim delovima sveta.

Osećam da je takva istorija za posledicu imala to što se na Zapadu ideja sekularizma tako često shvata kao antagonizam prema religiji. Često se smatra da se sekularizam i religija nalaze na dva suprotna i međusobno inkompatibilna kraja, i da postoji veliko nepoverenje i neprijateljstvo među sledbenicima ova dva tabora.

Iako ne mogu prihvatiti da je religija prepreka za razvoj čovečanstva, osećam da, u istorijskom kontekstu, antireligijska osećanja mogu biti razumljiva. Istorija je puna potvrda neprijatne istine da su religijske institucije i pristalice svake veroispovesti učestvovale u iskorišćavanju drugih u nekom trenutku. Religija je takođe korišćena kao izgovor za sukobe ili ugnjetavanja. Čak i budizam, sa svojom doktrinom nenasilja, ne može to u potpunosti da izbegne.

Kada negativne stavove prema religiji, na Zapadu ili negde drugde, motiviše briga za pravdu, oni se moraju poštovati. Zapravo, neko može reći da oni koji ukazuju na hipokriziju ljudi od religije, koji krše etičke principe koje proklamuju, i koji se suprotstavljaju nepravdama koje čine religiozne ličnosti i institucije, zapravo jačaju same tradicije i koriste ih. Međutim, prilikom procene takvih kritika, važno je praviti razliku između kritike usmerene prema samoj religiji i kritike usmerene prema *institucijama* religije, jer to su dve sasvim različite stvari. Prema mom mišljenju, pojmovi društvene pravde nisu ni u kom pogledu suprotni principima za koje se zalaže sama religija, jer su svim velikim verskim tradicijama prirasli srcu promovisanje najpozitivnijih kvaliteta čovečnosti i negovanje vrednosti kao što su ljubaznost, saosećanje, opraštanje, strpljenje i lični integritet.

Sekularizam u Indiji

Za mene, reč „sekularno" ne podrazumeva nikakav strah. Sa njom zapravo povezujem osnivače indijskog sekularnog ustava, kao što su dr B. R. Ambedkar i dr Rajendra Prasad; ovog drugog imao sam čast lično da poznajem. Njihova namera da promovišu sekularizam

nije imala nikakve veze sa religijom, već je njihov cilj bio da formalno ukažu na religijske razlike u indijskom društvu. Mahatma Gandi, koji im je poslužio kao nadahnuće za ovaj ustav, i sâm je bio duboko religiozan čovek. U svoje svakodnevne molitvene sastanke uključivao je čitanja i himne iz svih glavnih verskih tradicija iz cele zemlje. Ovaj izuzetan primer sledi se u indijskim javnim ceremonijama i dan-danas.

Vrsta religijske tolerancije koju je Gandi personifikovao nije ništa novo u Indiji. Njeni koreni su duboki i sežu više od dve hiljade godina u prošlost. Otkrivena je, na primer, u natpisima na stubovima koji potiču iz vladavine cara Ašoka, treći vek pre nove ere. Jedan natpis sadrži podsticanje da se „poštuje religija drugog". Štaviše, sanskritska književnost otkriva da je klasična kultura bila intelektualno tolerantna i ispunjena debatama. U Indiji su mnogi filozofski stavovi bili predmet velikih diskusija od drevnih vremena. Čak i stavovi koji su umnogome podsećali na moderni materijalizam i ateizam imaju časnu i poštovanu istoriju u indijskoj tradiciji. Klasični filozofski tekstovi sadrže mnoge reference na Čarvaka školu, čije su pristalice odbacivale svaku ideju Boga i postojanje bilo kakve duše ili života posle smrti. Ostali mislioci često su se žučno suprotstavljali Čarvaka idejama smatrajući ih nihilističkim, ali njihov radikalni materijalizam svejedno je ozbiljno uziman kao filozofski stav, a njihovog osnivača uglavnom su oslovljavali sa *rishi* (mudrac). Zagovornicima Čarvaka ideja izvestan ugled i poštovanje priznavali su čak i neki od indijskih vladara – od kojih su mnogi bili izuzetno tolerantni prema drugim verama. Muslimanski car Akbar, koji je vodio dijaloge sa hindusima, hrišćanima, i drugima, jedan je od primera ove tradicije.

Pre izvesnog vremena vodio sam prosvetljujuću diskusiju na ovu temu sa bivšim zamenikom premijera Indije, gospodinom L. K. Advanijem. On je nagovestio da je indijska dugoročna tradicija tolerancije, različitosti i debate upravo ono što objašnjava njen uspeh u održavanju sekularne demokratije. Siguran sam da je on u pravu. Danas najveći deo stanovništva u Indiji sačinjavaju hindusi, ali su prilično zastupljene i druge religije. Indija je dom druge po veličini muslimanske populacije na svetu – činjenica koju ne uvažavaju mnogi na Zapadu – a takođe postoji i mnogo miliona slika i hrišćana, kao i značajan broj zajednica đaina, budista, zoroastrejaca i Jevreja. Zapravo, u Indiji postoji toliko etničkih i verskih manjina da ih je nemoguće sve navesti. Kao dodatak tome, u zemlji se danas govori nekoliko stotina različitih jezika. Usred te velike ljudske

raznolikosti, relativno često se na gradskim ulicama mogu videti hindu hramovi pored muslimanskih minareta. Zapravo, u većini sela zastupljeno je više od jedne religije među stanovništvom.

Nedavno sam upoznao čoveka iz Rumunije koji je, u okviru istraživačkog projekta, posetio mnoga indijska sela. Pričao mi je uglavnom o muslimanskom selu u Radžastanu, u kome su živele samo tri hindu porodice. Bio je iznenađen što te porodice nisu živele u strahu. Pomislio sam da njegovo iznenađenje mora biti posledica pogrešnog predstavljanja odnosa u indijskim zajednicama od strane zapadnih medija. Bilo je nekih teških i neželjenih incidenata nasilja u zajednicama u Indiji, ali ne treba ih generalizovati na celi potkontinent. Bez obzira na takve izolovane incidente, Indija uglavnom uspeva da održi, uprkos svojoj velikoj raznolikosti, mir i harmoniju u društvu. Drevna indijska doktrina *ahimsa*, ili nenasilja, procvetala je i bila usvojena kao princip mirne koegzistencije svih vera. To je neverovatno postignuće koje može poslužiti kao primer mnogim zemljama.

Tolerancija u doba globalizacije

Ponekad za sebe kažem da sam savremeni glasnik drevne indijske misli. Dve najvažnije ideje koje delim sa drugima gde god da odem – principe nenasilja i harmonije među religijama – potiču iz drevnog indijskog nasleđa. Iako sam, razume se, Tibetanac, takođe sebe na neki način smatram sinom Indije. Od detinjstva, moj um negovan je na klasicima indijske misli. Od vremena kada mi je bilo šest godina i kada sam počeo da se spremam za sveštenika, autori većine tekstova koje sam čitao i učio napamet bili su indijski budistički majstori, od kojih su mnogi dolazili sa drevnog Univerziteta u Nalandi u centralnoj Indiji. A hrana za moje telo od ranog zrelog doba bila je indijska: pirinač i *dal* (sočivo).

Zato sam veoma srećan što promovišem i delim sa drugima ovo indijsko shvatanje sekularizma, jer verujem da ono može imati veliki značaj za celo čovečanstvo. U današnjem međusobno povezanom i globalizovanom svetu, uobičajeno je da ljudi različitih vera, rasa i pogleda na svet žive jedni pored drugih. Često bivam zatečen time na svojim putovanjima, posebno na Zapadu. Za znatan deo današnjeg čovečanstva, moguće je i krajnje verovatno da prvi komšija, kolega ili poslodavac govori drugim jezikom, jede drugačiju hranu i sledi drugačiju religiju.

Stoga moramo hitno da pronađemo načine na koje ćemo moći da sarađujemo jedni sa drugima u duhu međusobnog prihvatanja i poštovanja. Nema nikakve sumnje da kosmopolitsko okruženje, u kome se mogu doživeti široki spektri različitih kultura, predstavlja izvor radosti za mnoge ljude, dok, za druge, život u blizini onih koji ne govore njihovim jezikom i ne pripadaju istoj kulturi može predstavljati poteškoću. To može izazvati zbunjenost, strah i ozlojeđenost, što u najgorim slučajevima dovodi do otvorenog neprijateljstva i novih ideologija isključivanja zasnovanih na rasi, nacionalnosti ili religiji. Na nesreću, ako se osvrnemo po svetu, vidimo da su socijalne napetosti veoma česte. Štaviše, čini se verovatnim da bi te poteškoće mogle postati još veće nastavljanjem ekonomske migracije.

Osećam da je u takvom svetu za nas od životne važnosti da pronađemo zaista održiv i univerzalni pristup etici, unutrašnjim vrednostima i ličnom integritetu – pristup koji je u stanju da prevaziđe religijske, kulturne i rasne razlike i apeluje na ljude na osnovnom ljudskom nivou. Tu potragu za održivim, univerzalnim pristupom nazivam *projekat sekularne etike*.

Pre nego se upustim u objašnjavanje tog pristupa, treba da priznam da postoje i oni koji, iako podržavaju moje objašnjenje sekularizma na indijski način, i dalje dovode u pitanje održivost ovakvog odvajanja etike od religije. Nepoverenje prema pokušajima da se to dvoje razdvoji toliko je jako među pojedinim sledbenicima teističkih tradicija da su me u izvesnim prilikama upozoravali da ne koristim reč „sekularno" kada u javnosti govorim o etici. Očigledno postoje ljudi koji krajnje iskreno veruju da je odvajanje etike od religije velika greška samo po sebi, i da je izvor mnogih socijalnih i moralnih problema modernog društva: razaranja porodice, sve većeg broja abortusa, seksualnog promiskuiteta, alkoholizma, drogiranja i tako dalje. Za njih, ti problemi su uglavnom rezultat toga što su ljudi izgubili osnovu za razvijanje unutrašnjih vrednosti koju samo religija može obezbediti. Onima čija su religijska verovanja usko povezana sa etikom, teško je da zamisle jedno bez drugog. One koji veruju da istina zahteva Boga, samo Bog može naterati da ih etika obavezuje. Oni smatraju da bez Boga kao garancije postoji samo relativna istina, u najboljem slučaju, tako da ono što je istina za jednog ne mora biti istina za drugog. A u takvoj situaciji ne postoji osnova za pravljenje razlike između ispravnog i pogrešnog, za procenjivanje dobrog i lošeg, ili za ograničavanje sebičnih i destruktivnih impulsa i negovanje unutrašnjih vrednosti.

Iako u potpunosti poštujem ovo gledište, ipak ga ne delim. Ne slažem se da etika mora da se zasniva na religijskim konceptima vere. Umesto toga, čvrsto verujem da etika može jednostavno biti prirodni i racionalni odgovor na samu našu čovečnost i uobičajeno ljudsko stanje.

Religija i etika

Iako se ova knjiga ne bavi prvenstveno religijom, u interesu međusobnog razumevanja i poštovanja između onih koji veruju i onih koji ne veruju, smatram da vredi odvojiti malo vremena na razmatranje odnosa između religije i etike.

Religija je hiljadama godina bila u samom srcu ljudske civilizacije. Stoga ne čudi što se briga za druge i za osnovne unutrašnje vrednosti koje proizlaze iz ove brige, kao što su ljubaznost, poštenje, strpljenje i oproštaj, odavno uglavnom formulišu religijskim terminima. U svim najvećim svetskim verskim tradicijama, kako teističkim tako i neteističkim, te vrednosti, kao i samodisciplina, zadovoljstvo i velikodušnost, smatraju se presudnima za smislen i vredan život. To nije nikakvo iznenađenje. Pošto religiju na prvom mestu zanima ljudski duh, sasvim je prirodno da bi upražnjavanje ovih unutrašnjih vrednosti – koje nagrađuju duhovnom dobrobiti kako nas tako i one oko nas – trebalo da bude integralni deo svake religijske prakse.

Sistemi verovanja na kojima se zasnivaju svetske religije i pomoću kojih se podržavaju unutrašnje vrednosti, mogu se, uopšteno govoreći, grupisati u dve kategorije.

S jedne strane su teističke religije, u koje spadaju hinduizam, sikizam, zoroastrizam, judaizam, hrišćanstvo i islam. U ovim tradicijama, etika se u osnovi temelji na nekom shvatanju Boga – kao tvorca i apsolutne osnove svega što postoji. Sa teističkog gledišta, ceo univerzum deo je božanske kreacije i plana, tako da je i sâmo tkanje tog univerzuma sveto. A pošto je Bog beskrajna ljubav ili beskrajno saosećanje, ljubav prema drugima je deo ljubavi prema Bogu i služenja Bogu. U mnogim teističkim tradicijama takođe postoji verovanje da ćemo se posle smrti suočiti sa božjim sudom, i to je još jedan jak podsticaj za suzdržanost u ponašanju i dužni oprez tokom boravka ovde na zemlji. Kada se ozbiljno shvata, pokoravanje Bogu može i te kako da utiče na smanjivanje egocentričnosti, te stoga može biti osnova za veoma sigurno etičko pa čak i altruističko gledište.

S druge, pak, strane, u neteističkim religijama, kao što su budizam, džainizam i ogranak drevne indijske Samkija (*Samkhya*) škole, ne postoji verovanje u božanskog tvorca. Umesto toga, njihovo jezgro sačinjava princip uzročnosti, i smatra se da univerzum nema početak. Bez figure tvorca na kojoj bi zasnivale unutrašnje vrednosti i etički život, neteističke religije zasnivaju etiku na ideji karme. Sanskritska reč *karma* jednostavno znači „delovanje". Tako da, kada govorimo o svojoj karmi, mislimo na sva namerna delovanja našeg tela, govora i uma, a kada govorimo o *plodovima* naše karme, govorimo o posledicama tog delovanja. Doktrina karme temelji se na posmatranju uzročnosti kao zakona prirode. Svako namerno delovanje, reč ili misao koja nam prođe kroz glavu potencijalno ima beskrajan niz posledica. U kombinaciji sa idejom ponovnog rođenja i uspešnih života, ovo shvatanje postaje moćna osnova za etiku i gajenje unutrašnjih vrednosti. Na primer, ključno budističko učenje vezano za gajenje saosećanja uključuje, kao deo uspostavljanja duboke empatične veze sa svim bićima, viđenje da su sva bića bila nečija majka u nekom od bezbrojnih prethodnih života.

Stoga sve religije u izvesnoj meri zasnivaju gajenje unutrašnjih vrednosti i etičke svesti na nekoj vrsti metafizičkog (to jest, empirijski neiskazivog) razumevanja sveta i života posle smrti. Isto kao što se doktrina božanskog suda provlači kroz etička učenja u mnogim teističkim religijama, isto tako i doktrina karme i budućnosti živi u neteističkim religijama.

U kontekstu religije, ta shvatanja – bilo teistička ili neteistička – od velike su važnosti, jer obezbeđuju osnovu ne samo za odluku da se živi etički, već i za spas ili oslobođenje sebe. Imajući to u vidu, za vernike su traganje za etičkim životom i krajnje duhovne težnje nerazdvojivi.

Ne spadam među one koji misle da će ljudska bića uskoro biti spremna potpuno da raskrste sa religijom. Upravo suprotno: smatram da je vera sila koja donosi dobro i da može biti od izuzetne koristi. Nudeći razumevanje ljudskog života koje prevazilazi naše privremeno fizičko postojanje, religija daje nadu i snagu onima koji se suočavaju sa nevoljama. O vrednostima velikih svetskih verskih tradicija naširoko sam govorio u prethodnoj knjizi, *Toward a True Kindship of Faiths* (*Ka pravom srodstvu vera*). Međutim, i pored svih prednosti – spajanja ljudi, obezbeđivanja vođstva i utehe, i nuđenja vizije dobrog života koju ljudi mogu nastojati da oponašaju – ne smatram da je religija neophodna za duhovni život.

Ali na čemu smo onda kada je reč o utemeljivanju etike i gajenju unutrašnjih vrednosti? U današnje naučno doba, u kome mnogi religiju smatraju besmislenom, koje nam osnove za takve vrednosti preostaju? Kako možemo pronaći put da se motivišemo etički bez tradicionalnih verovanja?

Smatram da ljudska bića mogu da se snađu bez religije, ali ne i bez unutrašnjih vrednosti. Zato je moj argument za nezavisnost etike od religije veoma jednostavan. Kako ja to vidim, duhovnost ima dve dimenzije. Prva dimenzija, osnovna duhovna dobrobit – pod kojom podrazumevam unutrašnju mentalnu i emocionalnu snagu i ravnotežu – ne zavisi od religije, već dolazi iz urođene prirode ljudi kao bića sa prirodnom predodređenošću ka saosećanju, ljubaznosti i brizi za druge. Pod drugu dimenziju možemo svrstati duhovnost, koja je zasnovana na religiji i koju dobijamo vaspitanjem i iz kulture, i koja je vezana za određena verovanja i prakse. Razlika između njih dve je pomalo nalik na razliku između vode i čaja. Etika i unutrašnje vrednosti bez religijskog sadržaja su poput vode, nešto što nam je svakodnevno *potrebno* za zdravlje i preživljavanje. Etika i unutrašnje vrednosti koje se zasnivaju na religijskom sadržaju više nalikuju čaju. Čaj koji pijemo uglavnom se sastoji od vode, ali takođe sadrži i neke druge sastojke – listove čaja, začine, možda malo šećera ili, bar na Tibetu, soli – i to ga čini hranljivijim i nečim što daje snagu i što svakodnevno želimo. Ali bez obzira na to kako je čaj pripremljen, primarni sastojak uvek je voda. Isto tako, svi se rađamo bez religije, ali ne i oslobođeni potrebe za saosećanjem.

Stoga je osnovna ljudska duhovnost fundamentalnija od religije. U suštini smo skloni ljubavi, ljubaznosti i naklonosti, bez obzira na to da li smo religiozni ili ne. Kada negujemo to najosnovnije ljudsko bogatstvo – kada rešimo da gajimo unutrašnje vrednosti koje svi cenimo kod drugih – tada počinjemo da živimo duhovno. Izazov se stoga sastoji u tome da pronađemo način da utemeljimo etiku i podržimo gajenje unutrašnjih vrednosti koje su u skladu sa naučnim dobom, istovremeno ne zanemarujući dublje potrebe ljudskog duha za koje je, za mnoge ljude, odgovorna religija.

Utemeljivanje etike u ljudsku prirodu

Ne postoji konsenzus o suštinskoj orijentaciji ljudske prirode u svim kulturama, svim filozofijama i u svim pojedinačnim perspektivama. Umesto toga, čini se da postoji mnogo gledišta.